

Ikke at kunne ville – det specialiserede sociale arbejdes store udfordring

Kjeld Høgsbro og Mette Windfeld

Det 'ikke at kunne ville' er et mangesidet produkt af kognitive vanskeligheder, som dels kan stamme fra en genetisk betinget afvigelse i hjernens funktionsmåde dels kan stamme fra traumatiske hjerneskader, demenssygdomme, psykotraumatiske hændelser eller socialt interaktionelle forhold i barndoms- og opvækstmiljøet. Artiklen vil give et overblik over disse forhold og den aktuelle diskussion af deres sociogenese indenfor en bio-psyko-social forståelsesmodel. Dette vil blive stillet op imod konkurrencestatens udvikling og den simplificerende reduktion af fænomenet 'ville' og 'kunne' som findes indenfor visse politiske diskurser. Dermed forsøger artiklen at etablere et generelt overblik over det socialpædagogiske arbejdes rammebetingelser. Dette omfatter dels de politiske og økonomiske rammebetingelser dels udviklingen i problemforståelse og paradigmer indenfor det socialpædagogiske arbejde. Artiklen bygger på resultater fra egne undersøgelser af det socialpædagogiske arbejde med mennesker med kognitive problemer samt kliniske erfaringer fra praksis.

Kognitive problemer, sårbarhed, konkurrencestat, politisk økonomi

Der eksisterer i dag en udbredt politisk diskurs om at der er borgere der kan 'arbejde', men bare ikke har lyst. Det skal derfor 'kunne betale sig at arbejde'. At det er 'nødvendigt at alle, der kan, bidrager til samfundet' og at dette er 'nødvendigt for at opretholde velfærdssamfundets forpligtelser'.

Disse udsagn er tilsyneladende simple, men samtidig uendeligt komplicerede i deres indhold når man tænker dybere over dem, og når de skal omsættes i praksis. For hvad vil det sige at der er behov for en borgers arbejdsindsats, når der er tale om et arbejdsmarked der stiller krav til særlige kvalifikationer og hvor disse krav hele tiden ændres? Hvor produktivitet er den afgørende parameter for at en aktivitet kan være profitabel og dermed attraktiv på det private arbejdsmarked?

Og hvordan skelner man mellem det at kunne og det at ville. Det at kunne noget, som andre har brug for, er stærkt motiverende, og gør det nemt 'at ville'. Men selv om man kan noget, som man ved andre har brug for, er det ikke sikkert at markedet vil betale prisen for det. Det anslås at mere end 100.000 årsværk leveres af de frivillige organisationer indenfor idræt, kultur og filantropi¹. Indsatsen er bærende for vores velfærdssamfund, men den er ulønnet. Hvis foreningerne

¹ Boje, Fridberg og Ibsen (red) 2006.

var drevet af lønnet personale, ville store grupper ikke have adgang til disse tilbud, fordi de ikke havde råd til at betale for medlemskabet af en idrættsklub, høre musik, blive introduceret til livet i naturen eller i det hele taget indgå i aktiviteter sammen med andre. Så selvom et frivilligt arbejde er nødvendigt for at opretholde velfærdsniveau og integration i det danske samfund, er det ikke sikkert at 'det kan betale sig'. Så hvad er det for et arbejdsbegreb der knytter sig til den tilsyneladende simple formulering 'at det kan betale sig at arbejde'. Og bidrager alt betalt arbejde egentlig til at opretholde velfærdssamfundet? Bidrager salget af tobak? Bidrager modereklamer? Hasardspil?

Vi kan således stå i den situation at et menneske kan noget som objektivt er samfundsmæssigt nyttigt og samtidig motiverende for den enkelte, men ikke er indtægtsgivende på arbejdsmarkedet. Og vi kan på den anden side have et indtægtsgivende arbejde som er objektivt skadeligt for velfærden og måske etisk problematisk og dermed ikke er motiverende for bestemte borgere.

Samtidig har vi så borgere som hellere end gerne vil ind på arbejdsmarkedet men har problemer med at finde ud af deres rolle og funktion i samarbejdet med andre mennesker. Mennesker med en autismspektrumforstyrrelse som har svært ved at finde ud af omgangsformer og uformelle regler på en arbejdsplads. Mennesker med ADHD som har problemer med koncentration og opmærksomhed. Eller mennesker med personlighedsforstyrrelser, som under deres opvækst aldrig har lært at skabe et overskueligt og tolerant samvær med andre mennesker byggede på empati og gensidig anerkendelse.

Og så er der hele spørgsmålet om hjernens evne til 'at ville', dvs. tage initiativ, planlægge og tage beslutninger. Mennesker kan miste eller mangle evnen til at planlægge, tage initiativ og beslutninger samt indleve sig i andres situation². Det kan skyldes specifikke hjerneskader, længerevarende stresspåvirkning, demens eller påvirkning af neurotoxiske stoffer. Det 'at ville' indeholder en kompliceret neurologisk proces i hjernen, hvor sanser, hukommelse og kropsfornemmelser koordineres med frontallappens udvikling af en kulturel matrix for hvad man kan tillade sig indenfor den bestemte sociale sammenhæng man befinder sig i³.

Med andre ord: Det 'at kunne ville' er reelt et temmelig kompliceret forhold mellem personlige forhold og samfundsmæssige muligheder. Sammenhængen mellem at kunne og at ville er afgjort den mest komplicerede sammenhæng i det specialiserede sociale arbejde.

² Sacks 1995, Goldberg 2001.

³ Teorien om frontallappen som det sted i hjernen hvor sanseindtryk og hukommelse koordineres med kulturens præmisser for adfærd, stammer fra den russiske neuropsykolog Luria. Den er videreudviklet af hans elever Goldberg (2001) og berhjemme af neuropsykologen Annelise Kristensen. Se i øvrigt Høgsbro og Burbolt 2015 s. 39-85 og Høgsbro 2020 s. 119-34.

Personligt har det jo været en kæmpeudfordring, for det er jo en helt anden verden pludselig at komme ind i. Han har også overfaldet mig en enkelt gang. Så det har for mig været personligt grænseoverskridende, for man skulle jo lære hele området omkring autisme at kende, og hvad det er for noget, og hvad det er, der gør, at han angriber mig. Hvornår skal jeg passe på, og hvad skal jeg gøre, for at han ikke gør det? Det har været fantastisk spændende.

(Medarbejder i et botilbud)⁴

Sårbarhedsmodellen

Generelt arbejder man indenfor psykiatrien med en sårbarhedsmodel som i sin korte form antager at psykiatriske problemstillinger udspringer af et samspil mellem biologiske, psykologiske og sociale faktorer. Modellen er generel og abstrakt for så vidt som man i hvert enkelt tilfælde må afgøre betydningen af de tre faktorer, både når det gælder psykotiske lidelser og udviklingsforstyrrelser⁵. Dertil kommer et uklart grænseland hvor specifikke udviklingsforstyrrelser og psykotiske problemstillinger aktuelt formodes at være knyttet til fundamentale menneskelige evner til identifikation af komplekse mønstre og kontrafaktisk tænkning. Begge evner gør mennesket unikt i sin evne til at handle og overleve i en kompleks verden. Autismen og skizofreni kan forstås som ekstreme udgaver af nogle særlige menneskelige kompetencer, som er kommet ud af kontrol⁶.

Samtidig er disse forstyrrelser lidelser indenfor en bestemt social kontekst⁷. I bestemte sammenhænge kan sindslidelser være kombineret med kunstneriske præstationer. Autismen kan være forbundet med en særlig evne til at se mønstre og en evne til hyperkoncentration, som kan udnyttes i visse højt specialiserede tekniske sammenhænge. ADHD kan give en evne til multiopmærksomhed overfor forandringer i visuelle og auditive indtryk som kan udnyttes i visse situationer. Om disse afvigelser fra det normale bliver værdsat og påskønnet eller ender med at være en 'lidelse' afhænger således af den sociale sammenhæng, den sociale niche, man havner i, og den sociale accept og anerkendelse man mødes med under ens personlige udvikling.

Når mennesker med disse problemer konfronteres med arbejdsmarkedets krav og giver op overfor dem, står socialpædagogikken med et kompliceret problem: Er det fordi de ikke kan at de ikke vil? Og kan de bringes i en situation hvor de kan og dermed bliver motiveret for at ville? Dette kræver både indsigt i lidelsen og den sociale sammenhæng vedkommende er placeret i.

⁴ Høgsbro et al. 2012

⁵ Se endvidere Ringø og Høgsbro (2017) for en uddybning af denne problematik.

⁶ Baron-Cohen 2020.

⁷ WHO 2001.

Endvidere ser hverken psykiateren, der stiller diagnosen, eller pædagogen, som møder borgeren i denne situation, funktionsnedsættelsen i sin rene form. Funktionsnedsættelsen bliver først en lidelse (eller 'handicap') i en bestemt social sammenhæng, og denne sammenhæng eller rettere *disse* sammenhænge går forud for det professionelle møde med borgeren. De er blevet en del af borgerens livshistorie og de har formet borgerens mentale trivsel og samspil med omgivelserne. Når man derfor står med en borger der hverken kan eller vil og samtidig står med et politisk krav om rehabilitering /recovery, kan situationen blive temmelig uoverskuelig. Den bliver uoverskuelig fordi man skal forholde sig til forskellige faggruppers forskellige teorier om problemets karakter og forskellige pædagogiske traditioner for intervention. Samtidig hviler alt på en grundlæggende teoretisk usikkerhed.

Yderligere er det langt fra simpelt at definere den 'lidelse' der skal afhjælpes. En given afvigelse fra det normale bliver først en 'lidelse' hvis det er et alvorligt problem for borgeren selv, borgerens omgivelser i form af pårørende, socialt netværk eller i visse tilfælde andre væsentlige aktører i det offentlige liv. Derudover henvender borgeren sig ikke til psykiatrien med en afklaret mistanke om at vedkommende lider af skizofreni, autisme, ADHD, borderline eller en progredierende demenslidelse. Den 'egentlige lidelse' er skjult bag den umiddelbare følelsesmæssige reaktion på afvigelsen i form af angst, depression eller stress. Diagnosen opstår herefter som et resultat af en udredning der for borgeren bliver en 'forklaring' på lidelsen. Diagnosen kan endda blive oplevet som en lettelse i form af en befrielse for skyld/skam – ”jeg er jo bare født med et handicap som gør livet svært”. Ofte kan der i mødet med psykiatrien blive tale om at den ene diagnose afløser den anden. Dette kan skyldes forskelle i lægernes vurdering i overgangen fra almen medicin til speciallæge eller det kan skyldes et stigende kendskab til patientens symptomer og historik efter den første kontakt med den specialiserede psykiatri, eller det kan skyldes patientens reaktioner på medicin eller psykoterapi. Patienter med komplekse symptomer kan således blive overført fra den ene til den anden speciallæge i et forløb der kan vare år før den endelige diagnose og den dertil knyttede behandlingsstrategi kan fastlægges. Herefter vil der yderligere gå en længere periode før man kan udtale sig om reaktionen på den samlede indsats da dette er knyttet til meget individuelle forhold. Man kunne på denne baggrund fokusere mere på symptomerne end på sygdomskategorierne, men problemet er at det vil besværliggøre kommunikationen, behandlerne imellem, da behandlingen (medicinsk eller psykoterapeutisk) er knyttet til sygdomskategorierne. Og endnu mere: De sociale ydelser og private forsikringer er knyttet til diagnoserne og de prognoser der er knyttet til disse diagnoser.

Så længe både diagnoser og prognoser er en del af en aldrig afsluttet proces, vil behandlingstilbuddet være i konflikt med de sociale ydelsers krav om afklarede handleplaner der bestemmer varigheden af sygedagpenge og ressourcforløb samt forsikringssystemets krav til udbetaling af pensioner og erstatninger.

Struktur, faglighed og forskning

De politiske beslutninger har udviklet en institutionel struktur i den sociale indsats, hvor bevillingerne til hjælp lægges ind i faste kategorier for at ledelsen kan få styr på praksis i sagsbehandlingen. Disse kategorier er ind i mellem fastlagt i lovgivningen eller de er defineret lokalt i den enkelte kommune⁸. Dette gælder hvilke aktiviteter man kan få støtte til og hvilke hjælpemidler man kan få støtte til. Derved havner man som borger ind imellem i det problem at man ikke kan få støtte til det der er mest behov for, men derimod til noget andet som der er mindre behov for. Dette flytter fokus fra den faglige opmærksomhed overfor borgerens situation til kommunens aktuelle bevillingspraksis. For borgerne selv betyder det en drejning væk fra et livsstrategisk fokus på 'det man ville' til det man 'kan få støtte til'. I et forsøgs- og udviklingsprogram i slutningen af 1990erne konstaterede vi således at det største problem var at både sagsbehandlerne og borgerne der havde opholdt sig længe i det sociale system helt havde glemt at tænke på hvad der ville være optimalt støttende og i stedet var blevet vant til ensidigt at tænke i *støttemuligheder*⁹. De retningslinjer, sagsbehandlingen er underlagt, giver således ikke altid den enkelte borger muligheder for 'at ville'.

Ovennævnte problemstilling angår den struktur den socialpædagogiske praksis udvikler sig indenfor. Men den socialpædagogiske praksis er ikke kun underlagt strukturen i den offentlige administration. Den er også underlagt bestemte pædagogiske paradigmer. Disse paradigmer er dels rodfæstet i uddannelsen (og efteruddannelsen) af socialpædagoger dels importeret fra de internationale traditioner på området. Her er især engelske og amerikanske traditioner dominerende og i visse tilfælde traditioner hentet fra andre skandinaviske lande.¹⁰ Problemet er her at der mangler dansk forskningskapacitet til at sørge for at implementeringen af disse metoder er tilpasset den danske kontekst i form af administrativ struktur, uddannelse og pædagogiske traditioner.

Til gengæld har man i Danmark en tradition for at kombinere forskning og udviklingsarbejde. Det var en tradition som opstod med de store udviklingsprogrammer i 1980erne og som siden er blevet finansieret af skiftevis stat og kommune. I visse udbud af forskningsmidler er det endda blevet en præmis at forskningen skal ske i samarbejde med praksis.

Der er dog en række barrierer for denne form for udvikling af praksis hvoraf nogle viste sig allerede tidligt i perioden efter 1990. Den første barriere var knyttet til kommunernes manglende brug af erfaringerne fra udviklingsarbejdet. De rapporter forskerne skrev og den erfaringsopsamling der lå i disse rapporter blev

⁸ Ebsen og Høgsbro 2001, Falster, Warming og Vagtholm 2022.

⁹ Høgsbro, Kirkebæk, Blom og Danø 1999.

¹⁰ VIVE har igennem de senere år lavet en del review over forskellige former for problemforståelse og indsatser på det socialpædagogiske område. Forskningskapaciteten i de øvrige skandinaviske lande er typisk 10 gange det volumen der findes i Danmark. Hvor der i Danmark er tre professorer i socialt arbejde, er der i Sverige 60.

ikke implementeret i den kommunale praksis¹¹. Muligvis blev den ignoreret, muligvis gik den tabt i manglen på ressourcer eller specialiserede medarbejdere. Under alle omstændigheder synes meget viden at være gået tabt og med års mellemrum gentages det samme udviklingsprojekt¹². Muligvis er der her tale om en generel træghed i administrative systemer og pædagogiske traditioner. Muligvis skal det forstås som et spørgsmål om at den måde vi har lært at tænke på, tale om og handle på er bundet op på nogle stærke diskurser som ikke umiddelbart lader sig ændre¹³.

Som udgangspunkt for en diskussion af socialpædagogikkens betingelser, kan vi således i første omgang konstatere at det handler om en kompliceret sammenhæng mellem institutionelle strukturer og faglige diskurser indenfor både den politiske og socialpædagogiske praksis¹⁴.

Konkurrencestatens socialpolitik

Mellem 1950 og 1970 udviklede de sociale støttemuligheder sig til en kompliceret struktur af muligheder for støtte og økonomisk kompensation¹⁵. Socialreformkommissionen i slutningen af 1960'erne kunne således i sine undersøgelser konstatere at det efterhånden var blevet svært at finde ud af hvad borgere med særlige behov kunne få støtte til og hvor de i så fald skulle henvende sig. Samtidig måtte man konstatere at der i visse tilfælde var tale om det man kaldte en kategorikløvning. Nogle kunne få dobbelt dækning to forskellige steder mens andre med særlige behov faldt udenfor de etablerede kategorier som kunne udløse sociale ydelser¹⁶.

Dette medførte kravet om et enstrengt system, hvor der var ét sted man kunne henvende sig med sociale problemer. Dette system, eller rettere socialkontor, skulle bemannes med grundigt uddannede socialrådgivere med overblik over støttemuligheder og faglige forudsætninger for at vurdere borgerens behov. Yderligere skulle der gives en vis faglig frihed til at afgøre hvilken form for

11 Adamsen og Fisker 1990.

12 Et eksempel på dette er erfaringer med case-management, som er borgerens personlige advokat og støtte i kontakten med offentlige tilbud, uddannelse og arbejdsmarked. Allerede i slutningen af 90'erne havde man rimeligt godt overblik over de personlige og organisatoriske problemstillinger der knyttede sig til en sådan funktion (Rapp 1998, Høgsbro 2004).

13 Breumlund og Hansen 2019. Indenfor forskningsgruppen SOSA på Aalborg Universitet har især Anne Breumlund og Inger Brun Hansen haft et intensivt samarbejde med kommuner og regioner omkring metodeudvikling i socialt arbejde. Vores undersøgelse af forholdet mellem psykiske belastninger og pædagogiske retningslinjer endte ligeledes med at udfordre etablerede socialpædagogiske paradigmer indenfor botilbuddene til mennesker med kognitive udfordringer (Høgsbro et. al. 2012).

14 Denne kombination af faglige diskurser og institutionelle strukturer blev især synlige i vores undersøgelse af det samlede sociale tilbud til familier med problemer med ADHD (Høgsbro et. al. 2013)

15 Høgsbro 1992.

16 Rold Andersen 1970.

støtte der ville være optimal for den pågældende borger. Dermed indførtes skønsprincippet i det sociale arbejde - vel at mærke et fagligt skøn baseret på socialrådgiverens uddannelsesbaggrund og professionelle erfaring¹⁷.

Yderligere skulle de sociale støttemuligheder være gearret til at kunne forhindre at sociale problemer udviklede sig. En borger der ved et uheld var blevet skadet i en grad så vedkommende havde mistet sin indtægt og midlertidigt sin erhvervssevne, kunne være årsag til at familien måtte gå fra hus og hjem. Situationen kunne således udvikle sig til at blive uoverskuelig for borgeren, eller med andre ord udvikle sig til netop en sådan situation hvor det blev svært 'at kunne ville'. Socialrådgiveren burde således kunne vælge kombinationer af ydelser som var tilpasset den enkeltes konkrete situation og gøre dette på et tidligt tidspunkt i et forløb der ellers kunne udvikle sig til ubodelig skade for borgeren og i længden til mere omkostningstunge udgifter for kommunen. Dette krævede at socialrådgiveren kunne foretage et fagligt skøn byggende på en helhedsforståelse af borgerens situation, havde uddannelsesmæssige forudsætninger for at foretage et sådan skøn og kompetence til at iværksætte en handlingsplan.

Argumenterne for 1970ernes bistandslov var således præget af en vision om et solidarisk samfund, men de var samtidig knyttet til en diskurs om økonomisk rationalitet. Det var et afgørende argument at den skønsbaserede sagsbehandling i længden ville reducere de offentlige udgifter og sikre en optimal fastholdelse af så mange borgere som muligt på det eksisterende arbejdsmarked. Forslaget var således økonomisk set rationelt og vandt derfor også bred tilslutning i Folketinget. I sit begreb om konkurrencestaten har Kaj Ove Pedersen (2010) fat i det essentielle grundlag for velfærdsstaten, men spørgsmålet er om konkurrencestaten ikke helt grundlæggende har eksisteret i hele efterkrigstiden.

Opgøret med begrebet økonomisk rationalitet

Socialreformens økonomiske rationalitet blev tidligt et udgangspunkt for undersøgelser og analyser på Institutterne for Sociologi og Kultursociologi i en periode mellem 1970 og 1990. Det centrale omdrejningspunkt for disse analyser var forsøget på at bestemme indholdet og betydningen af begrebet 'økonomisk rationalitet' og dets forbindelse med begrebet 'sociale problemer'. I et felt af livssituationer, som borgeren kunne havne i, var det ikke umiddelbart indlysende hvad der gjorde en situation til et 'socialt problem', og i et felt af forskellige udviklingsretninger indenfor det samlede erhvervsliv var det ikke umiddelbart indlysende hvad der gjorde en social indsats 'økonomisk rationel'¹⁸.

Interessen samlede sig om den klassiske politiske økonomis helhedsforståelse af økonomien som byggende på historisk opståede måder at organisere samfundet

¹⁷ Rold Andersen 1973. Se i øvrigt diskussionen om anerkendelse og dømmekraft hos Søren Juul (2010).

¹⁸ Dam Rasmussen 1978, Pilegård Jensen 1979, Holm 1979, Høgsbro 1983.

og de problemer dette løste og muligvis også skabte. Især rettede interessen sig mod den udvikling af teorien som Marx havde stået for i sin kritik af den klassiske politiske økonomi. Samfundets 'økonomi' blev indenfor denne tradition overvejende knyttet til reproduktion af kapital, hvilket igen knyttede sig til den profit produktionen kunne skabe for ejerne hvilket igen knyttede sig til markedets værdifastsættelse af produktet som en vare på markedet. Selve værdifastsættelsen af kapital og varer opløses i Marx' fremstilling i et uendeligt kompliceret netværk af forudsætninger, hvilket forklarer den uklarhed, eller rettere uforudsigelighed, som kendetegner strategiske valg hos virksomhedernes ledelser og håbefulde iværksættere. I nationalstaternes indbyrdes konkurrence bliver det således et ultimativt krav at tiltrække investeringer uden helt at kunne vide hvordan teknologi og markedsbetingelser udvikler sig over tid. Begrebet 'økonomisk rationalitet' bliver dermed lige så usikkert som virksomhedernes strategiske valg. Derimod er der for Marx ingen tvivl om hvilke haner der kan skrues på i den enkelte virksomhed, hvilket nærmest gør hans bog, *Kapitalen*, til en manual for enhver virksomhedsledelse. De individuelle strategier har dog det væsentlige problem for samfundet som helhed at de strategier de enkelte virksomheder forfølger i konkurrencen med andre virksomheder øger kravet til de investeringer der kan sikre et passende, 'profitabelt', overskud til ejerne. Dette medfører at en stadig større andel af det samfundsmæssige arbejde bliver knyttet til opretholdelsen af produktionsapparatet og dette har konsekvenser for de ansatte i både private og offentlige virksomheder. Hele aktiviteten omkring uddannelse, sundhedsydelse og sociale støttefunktioner, som indgår i reproduktionen af arbejdskraften, bliver sat under pres¹⁹. Arbejderens situation bliver således i 70ernes socialpolitiske analyser først og fremmest forstået som kampen for fortsat at kunne sælge sin arbejdskraft på markedet og dermed sikre hele sin livssammenhæng. Denne sikring af arbejdskraften er ligegyldig for den enkelte virksomhed, men den er overordentlig vigtig for statens opretholdelse af det samlede miljø for investeringer. For borgeren selv bliver det en udfordring i hverdagen at få skabt balance mellem arbejdsbelastninger og hjemlige forpligtelser. Når denne balance svigter, bliver problemerne uoverskuelige, det bliver svært at orientere sig og svært at se sine muligheder. Dermed bliver det svært at kunne ville²⁰.

I forbindelse med vores undersøgelse af koordineringen af tilbuddene til mennesker og familier med ADHD fandt vi eksempler på mødre der i lang tid havde kæmpet for at holde problemerne på afstand, på et tidspunkt gik ned med stress hvorefter kommunen måtte overtage ansvaret for børnene. Mødrene var derefter overladt til en situation hvor de mistede al initiativ og dårligt kunne tage vare på sig selv²¹. Hvis man havde grebet tidligere ind med en samlet støtte til familien, kunne denne situation være undgået. Det er skuffende at opdage at de

¹⁹ Høgsbro 1983.

²⁰ Høgsbro 1983.

²¹ Høgsbro et al. 2013.

overvejelser der lå til grund for 70ernes socialreformer stadig ikke er integreret i den kommunale praksis.

70ernes og 80ernes stærke fokus på de 'materielle' forhold og betingelser for hverdagslivet havde det problem at de dels ikke kunne påvise nogen særlig sammenhæng mellem politikudvikling og folkelige bevægelser²² dels ikke kunne forudsige nogen bestemt udvikling i de socialpolitiske tiltag endsiges forklare forskellene i de forskellige moderne staters forskellige former for socialpolitik.

Dette førte i 80erne til en øget interesse for et i nogle tilfælde overset element i Marx' analyse af den politiske udvikling i Frankrig i sidste halvdel af 1800-tallet²³. Det der her rykker ved Marx' tidligere materialistiske fokus på produktionsrelationer, er hans indledning, hvor han kun kan konkludere at den politiske verden i denne historiske periode genoptager nogle organisationsformer som stammer fra en tidligere tid og møder aktuelle udfordringer med forældede midler. Dermed indfører han, uden at gå nærmere ind i det, et begreb om politisk kultur. Forholdet mellem politik, sociale bevægelser og materiel udvikling behøver ikke nødvendigvis at være fornuftigt, eller 'rationelt', i akademisk forstand. Det kan være præget af tilvante måder at tænke og handle på²⁴.

Tidligere havde den italienske forsker og socialistiske aktivist Gramsci været inde på sådanne overvejelser²⁵, og Foucault havde i 1960erne kastet sig over en række historiske analyser hvor han påviste eksistensen af relativt stabile diskurser, dvs. måder at tænke på, handle på og omtale bestemte fænomener på, når det drejede sig om sociale afvigelser²⁶. Dermed fik man i 80erne adresseret en kompleksitet i den samfundsmæssige udvikling som havde lige så stor betydning som reproduktionskrav og klasseinteresser. Der var nu tale om at flere af hinanden uafhængige diskurser dannede et samlet felt af mulige måder at tænke på som politikerne kunne relatere sig til når de indførte reformer²⁷. Det konkrete sociale arbejde havde i samarbejdet mellem forskning og praksis leveret teoretiske rammer for hvordan borgernes situation var påvirket af individuelle forhold såvel som det var påvirket af miljø og sociale netværk. Den militære organisation havde påvist styrken i gruppeorganisering samtidig med at den religiøse Oxfordbevægelse havde påvist netværkets betydning for fastholdelse af individuelle strategier; en løsning som AA-bevægelsen overtog, hvilket igen bredte sig til ideen om selvhjælpsgrupper på det sociale område²⁸.

22 Holm 1979, Hornemann Møller 1986, 1992, 1994.

23 Marx K. 1973.

24 Denne forståelse udvikles på dette tidspunkt i 90ernes diskussioner omkring begrebet velfærdsregimer, dvs. forskellige former for stat-markedsorganisering af velfærdssamfundene i efterkrigstiden. Som Peter Abrahamson udtrykker det i 1999: "Context matters" (Abrahamson 1999, Esping Andersen 1990).

25 Gramsci 1971.

26 Foucault 1972/1961, 1975.

27 Høgsbro 1992.

28 Bateson 1978.

Sammen dannede alle disse forskellige diskurser en samlet diskursorden som beslutningstagerne og den socialpædagogiske praksis kunne orientere sig indenfor²⁹.

Eller måske mere 'skulle' end 'kunne'. For hele idéen med diskursanalyser var at påvise grænserne for hvad man kan tillade sig at sige, hvis man vil gøre sig forståelig. Hvis man ikke befinder sig indenfor en accepteret diskurs, bliver man ikke lyttet til, man bliver ekskommunikeret og holdt udenfor samtalens fællesskab. I værste fald bliver men betragtet som gal³⁰. Dette forklarer inertien i de faglige diskurser, og det samme gælder for politikere. De må bringe sig i overensstemmelse med de forestillinger om legitim regeringsførelse som er udbredt i befolkningen. Dette førte i slutningen af 90erne til et begreb om 'governmentality' som Foucault havde indført i et par artikler der beskæftigede sig med grænserne for politiske diskurser³¹. Socialpolitikken i efterkrigstiden var således ikke kun underlagt en form for økonomisk rationalitet, den var også underlagt nogle forventninger som Beveridgeplanen havde skabt i den vestlige arbejderklasse med det formål at sikre opbakningen til krigen³². Planen havde skabt en utopi om et samfund uden nød og fattigdom, og denne utopi var blevet en del af den fremherskende 'governmentality', dvs. den udbredte forestilling om legitim og retfærdig regeringsførelse³³. Herefter blev det op til statskundskaben at mediere mellem utopi og økonomisk rationalitet.

Sammen med 80ernes stigende interesse for Chicagoskolens hverdagslivsstudier³⁴ skabte governmentality studierne et nyt omdrejningspunkt for forståelsen af sociale problemer, marginalisering og social eksklusion. Governmentality analyserne påviste hvordan internationale diskurser om legitim regeringsførelse bredte sig globalt og blev implementeret under hensyntagen til specifikke nationale kulturelle forudsætninger³⁵.

Konklusion vedrørende socialpædagogikkens politiske økonomi

Hele den ovennævnte gennemgang af forskellige teorier om socialpolitik, sociale problemer, og det sociale arbejdes rammebetingelser, har til formål at indkredse årsagerne til rammebetingelsernes komplekse karakter. Rammebetingelserne formes af forskellige faggruppers paradigmer for arbejdet med menneskelige

29 Høgsbro 1992.

30 Foucault 1971.

31 Foucault 1991.

32 Beveridge 1954.

33 Udover Governmentality studier bevæger også undersøgelserne af vælgertilslutning til velfærdsydelse sig ind på dette spor efter 2000. Det drejer sig nu om mere detaljerede mixed method undersøgelser af hvilke begrundelser borgerne kan have for en sådan tilslutning og hvor stabil den kan siges at være (Frederiksen 2018).

34 Bech Jørgensen 1994.

35 Schmidt 2002.

problemer og disse problemer defineres af et arbejdsmarked hvis udvikling er delvist uforudsigelig. Samtidig er det sociale arbejde underlagt politiske krav som dels må tilpasse sig arbejdsmarkedets behov og dels må bringes i overensstemmelse med befolkningens forståelse for hvad der er legitime former for politisk styring.

Socialpædagogens situation er at vedkommende befinder sig i et krydsfelt mellem nogle konkrete borgeres behov for støtte, accept og anerkendelse samtidig med at det socialpædagogiske arbejde er under pres af forskellige pædagogiske paradigmer, uafklarede teoretiske forudsætninger, et politisk styret pres på ressourcerne og udbredte fordomme i befolkningen. Ovenstående teorier kan give en mere detaljeret forklaring på denne situation. Sammenfattende resulterer det i følgende teser:

1. Vi ved ikke andet om de forskelligartede mentale lidelser end at de er et produkt af relativt ukendte bio-psyko-sociale forhold og vi har behov for en mere konkret forståelse for de sociale sammenhænges indflydelse på udviklingen af disse lidelser. At kunne og at ville er således stadig omgærdet af en form for mystik som præger både de politiske diskussioner og de socialpædagogiske teorier, paradigmer og rehabiliteringsstrategier.
2. Vi ved at den manglende accept og rummelighed overfor diversiteten i de menneskelige kognitive, sansemæssige og fysiske kompetencer til stadighed defineres og omdefineres af et arbejdsmarked der er underlagt konkrete virksomheders produktivitetskrav. Det bliver derfor et mål for socialpædagogikken at finde alternative arbejdssammenhænge, som bedre kan udnytte denne diversitet og således bane vejen for et mere rummeligt samfund.
3. Der har gennem hele efterkrigstiden været en mere eller mindre konstant diskussion omkring forholdet mellem tildelingskriterier baseret på et professionelt faglige skøn og tildelingskriterier sikret gennem lovgivningen. Det første åbner for individuelle hensyn og det sidste for en uafhængighed af den enkelte professionelles dømmekraft.
4. Vi ved at der til stadighed foregår et forsøgs- og udviklingsarbejde der i samarbejde med forskningen identificerer udviklingsmuligheder for det socialpædagogiske arbejde, men at erfaringerne fra dette forsknings-/udviklingsarbejde ofte bliver glemt, overset eller støder på barrierer i form af institutionelle strukturer eller etablerede pædagogiske paradigmer. Det er således vigtigt at få udviklet samarbejdsformer mellem offentlig administration, forskning og praksis som kan understøtte en mere stabil udvikling af velfærdssamfundets institutioner.
5. Vi ved at en sikring af tilstrækkelige investeringer og tiltrækning af kapital kræver at de ressourcer der nationalt indgår i reproduktionen af arbejdskraften

reduceres så meget som muligt. Dette er konkurrencestatens fundament i den internationale konkurrence. Men vi ved samtidig at forståelsen for hvad der er økonomisk rationelt og menneskeligt acceptabelt skaber en governmentality som er forskellig fra nationalstat til nationalstat. Socialpædagogiske eksempler på hvordan det 'at ville og at kunne' defineres af både neurologi, psykologi og social kontekst kan bidrage til udviklingen af borgernes forståelse for det specialiserede sociale arbejde og en åben diskussion om dette kan påvirke den 'governmentality' som kendetegner den offentlige styring af det sociale arbejde.

6. Vi har en teori om at kravet om vækst og profitabilitet altid vil karakterisere et kapitalistisk samfund uafhængig af den materielle rigdom, der er opnået, og at dette vil skabe et konstant pres på omsorgsarbejdet og de ressourcer der knytter sig til uddannelses- og sundhedstilbud.

Socialpædagogens situation er således grundlæggende præget af uvished omkring præmisserne for den professionelle indsats både hvad angår problemerne for de mennesker der ikke bare 'kan ville' samt retningslinjerne og de ressourcemæssige rammer for det socialpædagogiske arbejde. Det er vilkår der til stadighed forandres og stiller krav om en pragmatisk tilpasning som indimellem kan synes både stressende, umenneskeligt og i uoverensstemmelse med fagets grundlæggende etik og potentialer.

Denne artikel har forsøgt at indkredse de betingelser der gør sig gældende for det socialpædagogiske arbejde på det specialiserede socialområde og de faktorer der mere eller mindre veldefineret sætter betingelserne for arbejdet. Konklusionen bliver at heller ikke socialpædagogen altid kan ville det vedkommende vil og kan.

Kjeld Høgsbro, kultursociolog og professor emeritus i socialt arbejde, Aalborg Universitet.

Mette Windfeld, speciallæge i psykiatri og behandlingsansvarlig overlæge, Psykiatrisk Center København.

Referencer

- Abrahamson, P. 1999. The welfare Modeling Business. *Social Policy & Administration* 33/4.
- Adamsen L. og Fisker J. 1990. *Forsøgsstrategi – Samfundsmæssige konsekvenser og fremtidsperspektiver*. AKF.
- Baron-Cohen S. 2020. *The Pattern Seekers. A new theory of human invention*. Penguin.
- Bateson G. 1978. *Steps to an Ecology of Mind.*: Paladin Books.
- Bech-Jørgensen B. 1994. *Når hver dag bliver til hverdag*. Akademisk Forlag.
- Beveridge J. 1954. *Beveridge and his plan*. Hodder and Stoughton.
- Boje T.P., Fridberg T. og Ibsen B. 2006. *Den frivillige sektor i Danmark – omfang og betydning*. Socialforskningsinstituttet.
- Breumlund A. og Hansen I. B. 2019. *Narrativt inspireret socialpædagogik på det specialiserede socialområde*. Aalborg Universitetsforlag.
- Dam Rasmussen F. 1978. *Arbejdernes situation, de sociale problemer og revolutionen*. Kurasje.
- Ebsen F. og Høgsbro K. 2001. *Faglig bæredygtighed i det sociale arbejde i små kommuner*. AKF Rapport.
- Esbing-Andersen G. 1990. *The three worlds of welfare capitalism*. Polity Press.
- Faster E., Warming H. og Vagtholm I. 2022. *Livet med bevægelseshandicap – børn og unges perspektiver*. Akademisk Forlag.
- Foucault M. 1972. *Histoire de la Folie à l'âge classique*. Gallimard (oprindelig Plon 1961)
- Foucault M. 1975. *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Gallimard. *Discipline and punish*. London 1977.
- Foucault M. 1971. L'ordre du discours. Dansk udg.: *Talens forfatning*. Edition Gallimard 1971/Rhodos 1980.
- Foucault M. 1991. Governmentality. In G. Burchell, C. Gordon og P. Miller Harvester ed.: *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. The University og Chicago Press.
- Frederiksen M. 2018. Constraining institutions, committed employees:

- Unpacking the procedural legitimacy of welfare institutions in Sweden and Denmark. *European Societies*. Taylor & Francis.
- Goldberg E. 2001. *The Executive Brain: Frontal Lobes and the Civilized Mind*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Gramsci A. 1971. *Selections from the prison notebooks*. The Camelot Press LTD.
- Holm, P. 1979. *Staten, de sociale problemer og socialpolitikken. En økonomisk-politisk analyse af opkomstbetingelserne for den danske socialpolitik*. Institut for Kultursociologi.
- Hornemann Møller I. 1986. *Arbejderflertallet og 70ernes socialreform*. Socialistiske Økonomers Skriftserie.
- Hornemann Møller I. 1992. *Den danske velfærdsstats tilblivelse*. Samfundslitteratur.
- Hornemann Møller I. 1994. *Velfærdsstatens udbygning*. Samfundslitteratur.
- Høgsbro K. 1983. *Et hus på sand – arbejderens situation og socialpolitikken*. Institut for Kultursociologi.
- Høgsbro K. 1992. *Sociale Problemer og Selvorganiseret Selvhjælp i Danmark*. Samfundslitteratur.
- Høgsbro K. 2004. Forskning vedrørende sindslidendes forhold i samfundet. I K. Høgsbro red.: *Socialpsykiatriens Komplexitet*. Samfundslitteratur.
- Høgsbro K. 2020. *How to conduct ethnographies of institutions for people with cognitive difficulties*. Routledge.
- Høgsbro K, Kirkebæk B, Blom S. V. og Danø E. 1999. *Ungdom, Udvikling og Handicap*. København: Samfundslitteratur.
- Høgsbro K, Eskelinen L, Fallov M.A, Mejlvig K. og Berger N. P. 2012. *Når grænser udfordres*. AKF-rapport.
- Høgsbro K, Eskelinen L., Lundemark Andersen M. og Berger N. P. 2013. *ADHD-problematikkens sociale aspekter*. Aalborg Universitetsforlag.
- Høgsbro K og Burholt A. 2015. *Demensproblematikken*. Aalborg Universitetsforlag.
- Juul S. 2010. *Solidaritet, anerkendelse, retfærdighed og god dømmekraft*. Hans Reitzels Forlag.
- Marx, K 1973. Louis Bonapartes attende brumaire. I *Marx/Engels udvalgte*

skrifte 1. Forlaget Tiden.

Pedersen O.K. 2010. *Konkurrencestaten*. Hans Reitzels Forlag.

Pilegård Jensen T. 1979. *Stat og Socialpolitik*. Sociologisk Institut.

Rapp A.R. 1998. *The strengths model. Case management with people suffering from severe and persistent mental illness*. Oxford University Press.

Ringø P. and Høgsbro K. 2017. The conception of disability and mental illness in advanced welfare states - a review and a proposal. I Høgsbro K. and Shaw I.: *Social Work and Research in Advanced Welfare States*. Routledge.

Rold Andersen B. 1970. *Socialreformundersøgelserne II - Borgeren og trykbedssystemet*. SFI publ. Nr. 44.

Rold Andersen B. 1973. *Grundprincipper i socialpolitikken*. Det Danske Forlag.

Sacks O. 1995. *An Anthropologist on Mars*. Alfred A. Knopf, Inc.

Schmidt, V. 2002. Does discourse matter in the politics of Welfare state adjustment?. In *Comparative political Studies*, 35(2): 168-93.

WHO 2001. *ICF, International Classification of Functioning, Disability and Health*. Geneva: World Health Organisation.